

8. Kropyvnytskyi M. (1990). Dramatic works (Against the current). K. : Nauk. dumka, 608 p. (in Ukr.)
9. Hay P. (1908). About people and teachers. Council, № 19, 3. (in Ukr.)
10. Katrenko O. (1901). From the notes of Ukrainian folk lover. Literary-scientific bulletin. T. 14. V. 5, 136 – 165. (in Ukr.)
11. B. I. (1906). Reviews from the village. Council, № 65, 1 – 2. (in Ukr.)

Y. Platmir

UKRAINIAN PEASANTRY IN THE END OF NINETEENTH-BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURIES IN THE RECEPTION INTELLIGENTSIA OF NADDNIPRIANSHCHYNA

Introduction. The essence of the problem proposed for research is the intention of epistemologically closer linking between two stratum of the Ukrainian society of the Naddniprianshchyna in the end of the nineteenth – beginning of the twentieth centuries, namely, the intelligentsia, which made up a very small percentage of the population (roughly estimated to be around 0,5 %), and the bulk of the then people – peasantry. The second dominated numerically. By the sane approximate estimates, the share of peasants (wider – people associated with agricultural production) exceeded 4/5 of the population of under-Russian Ukraine. Guided by the norm that just the intellectuals fell the fate of creating a new historical imaginary community – the Ukrainian nation, the author seeks to trace how its representatives developed a modern sight at the peasant community. There is an understanding that this problem is very difficult for intellectual capture and interpretation, especially there is no one center for the creation of such a vision. In this article intelligentsia of Naddniprianschyna are represented mainly by representatives of that stratum of people of the intellectual work, who identified themselves as «Ukrainians».

Purpose. The purpose of the article is to research some aspects of the outlook orientations of the intelligentsia of Naddniprianshchyna, which it offered in relation to the Ukrainian peasantry in the end of nineteenth – beginning of the twentieth centuries.

Methods. The methodological feature of reconnaissance is multi-interpretation. The author focuses on various aspects: source analysis, work with terminology (categorical apparatus), distance discussions with intellectuals, who represented Ukrainian intelligentsia at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, as well as professional historians and other humanists involved in the creation of different discourse-based characters.

Results. After research, the author substantially expanded the range of his understanding of the problem. The main attention is drawn to the views of the various intellectuals-humanitarians who are interested in the peasantry, studied their way of life, manner of treatment and the socio-psychological reflections on current historical events. Among such «rural life researchers» were B. Hrinchenko, Kh. Alchevska, M. Grushevskiy, H. Kovalenko-Kolomatskyi, numerous writers of the magazine «Council» and other periodicals. These intellectuals knew well the life, the difficulties and needs

of the «people». However, not all of them have been guided by the main trends in the development of society; have adequately seen their role in this difficult processes. The situation was complicated in such a way that most of the intelligentsia apparently was on the sidelines of these tasks, and some, in the words of Borys Grinchenko, even «renounced their nationality». If we take into account the key areas of growing interest to the peasant masses, then they are primary related to the intentions of solving the problems of language, education, and awareness. In this way, peasantry should have joined the national movement, which actually did its first efforts among the villagers.

Серед таких «селянознавців» були Б. Грінченко, Х. Алчевська, М. Грушевський, Г. Коваленко-Коломацький, численні дописувачі часопису «Рада» та інших періодичних видань.

Originality. The scientific novelty of the research consists in the efforts related to the expansion of the field of interpretation of the problem of peasantry in the outlook of the intelligentsia. The subjects of this original dialogue are as contradictory and dynamic as their communication rarely attracted the attention of historians before. This also happened because the monopoly on this kind of activity belonged to politicians.

Conclusion. The author is aware of the complexity of the tasks stand before him. The main emphasis in further research will be on the creation of qualitatively new syntheses on the logical chain: peasantry (Ukrainian peasantry) – intelligentsia (Ukrainian intelligentsia) – peasantry image (traditional and modern form of peasantry) – perspectives for the development of society of the community and nation.

Key words: intelligentsia, peasantry, village, language, education, school, State Duma.

УДК 930 [47+57] Лящ.: [94:332.2.021] «192»(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-119-124

Є. Г. Сінкевич

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького*

ПОГЛЯДИ П. ЛЯЩЕНКА ЩОДО АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В СРСР У 1920-Х РОКАХ

У статті розкрито наукові погляди П. Лященко на зміст радянських перетворень в українському селі 1920-х рр. Автором з'ясовано ключові моменти у науковій спадщині академіка стосовно кооперації, колективізації. Виявлено, що наукове бачення П. Лященко перспектив соціально-економічного розвитку села ґрунтувалося на комплексному підході. Вчений брав активну участь у тогочасних наукових дискусіях, що стосувалися перспектив і моделей розвитку аграрного сектора економіки.

Ключові слова: кооперація, колективізація, колгосп, радгосп, П. Лященко.

Постановка проблеми. Петро Іванович Лященко сформувався як висококласний дослідник аграрних відносин під час роботи в Санкт-Петербурзькому, Юр'ївському та Томському університетах. В умовах більшовицької трансформації в аграрному секторі в

1920-х роках він намагався донести власне бачення стосовно перетворень на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях українських та закордонних учених розкрито різноманітні аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного життя і прояви аграрних перетворень в СРСР у міжвоєнний період [1-5]. Значне джерельне наповнення проблематики і теоретичне опрацювання належить С. Кульчицькому [6]. Дещо поза увагою дослідників залишилася творча спадщина вчених-аграріїв 1920-х років, у тому числі П. Лященка.

Автор статті ставить за **мету** висвітлити особливості підходів до вирішення аграрного питання в СРСР у науковій спадщині академіка П. Лященка.

Виклад основного матеріалу. Працюючи у 1920-х рр. у Наркомземі, вчений виклав своє бачення стосовно розвитку кооперації [7]. Насамперед зацікавлення у нього викликали теоретичні аспекти [8]. Науковець відзначив, що в період, який передував непу, земельне впорядкування на засадах соціалізму бачилося як ланка усупільнення всього народного господарства СРСР. Аналізуючи ситуацію, П. Лященко прийшов до висновку, що одноосібне господарство визнавалося лише «терпимим злом» і в аграрній політиці більшовиків було обрано курс на безпосереднє усупільнення землекористування [8, 25]. Це його узагальнення співпало із висловленими значно раніше теоретиками соціал-демократії сентенціями які відзначали, що майбутнє не за одноосібним селянським господарством, оскільки воно певною мірою «терпиме» на певному етапі [9, 87].

П. Лященко наївно розраховував, що за умов непу всі заходи виробничого характеру будуть регулюватися ринковими відносинами [10, 3]. Які ж шляхи кооперування одноосібного селянського господарства бачилися П. Лященко найбільш прийнятними? Серед численних підходів із цього приводу, запропонованих до «великого перелому» 1929 р., він виокремив два ключових: 1) безпосереднє кооперування всього виробничого процесу шляхом створення виробничих кооперативів, артїлей і колгоспів; 2) часткова кооперація підвалин приватновласницьких засад шляхом створення меліоративних, машинних, тваринницьких об'єднань дрібних виробників [8, 27]. На його думку, соціальний склад сільського населення і сільської кооперації зумовлював те, що міцні господарства не мали стимулів до колективізації, а проведення її в економічно слабких господарствах без значної підтримки державою не має міцного економічного підґрунтя. Разом із тим, він був прихильником переваг часткової кооперації, які «... відчутні не тільки слабкими і середніми господарствами, але більшою мірою міцними господарствами» [11, 58]. Науковець однозначно висловився за становлення різноманітних форм кооперативних господарств на селі. На його думку, першим кроком у цьому напрямі могли стати виробничі кооперативи, які були «...кращим підготовчим шляхом для безпосереднього залучення дрібного господарства в усупільнену виробничу масу» [11, 56].

Порівнюючи становище у сільському господарстві та в індустрії, дослідник відзначав, що, на відмінну від промислового виробництва, де відразу

було проведено націоналізацію великих і середніх підприємств та запроваджено перехід до соціалістичних засад, в аграрному секторі справа була складнішою. Незначна кількість комун і радгоспів, які були створені відразу після жовтневих подій 1917 р., суттєво не впливали на економіку. Навіть у 1928 р., коли їх кількість суттєво зросла, їх частка у товарному виробництві зерна становила всього 5-6% [12, 16].

Пильну увагу П. Лященко звертав на соціальні аспекти кооперування. Він відзначав, що необхідно знаходити такі форми виробничої кооперації, за яких найбільші її переваги і стимули отримували б середні та дрібні господарства. Наприклад, за відсутності коней як тягової сили кооперування навколо трактора приваблювало б значну кількість малопотужних господарств. Учений висловився за підвищення компенсацій Держстраху селянським господарствам у випадку неврожаю зі збереженням страхових ставок і зниженням їх для найбідніших селян [13, 82-87].

Соціальні питання на селі у зв'язку з диференціацією селянства представлено і у працях А. Чайнова [14], М. Кондратьєва [15] тощо. Хвилювали вони господарських і радянських чиновників. Так, О. Риков відзначав: «Справжньої буржуазії і справжнього куркуля, як класу, на селі в загрозливих розмірах ще немає... Такий куркуль, у якого дві корови і двоє коней, для нас не страшний ні в якому разі, та потрібно прагнути до того, щоб всі були такими куркулями з двома конями, з двома коровами» [16, 11]. За збалансовану податкову політику висловлювався у своїх виступах і М. Бухарін: «Ми занадто надмірно наступаємо на ногу заможному селянину. Від цього середняк боїться покращувати своє господарство, піддаватися сильному адміністративному тиску; а бідняк невдоволений, що ми заважаємо йому працювати у багатого селянина і т.п. Загалом і в цілому всім селянам, всім його прошаркам потрібно мовити: збагачуйтеся, накопичуйте, розвивайте своє господарство. Тільки ідіоти можуть казати, що у нас завжди повинні бути бідняки; ми повинні тепер вести таку політику, внаслідок якої у нас біднота щезла би» [17]. Було й інше розуміння цих явищ і процесів. Його прихильники вбачали у появі заможних прошарків на селі реальну небезпеку існуючому радянському ладу [18].

У зв'язку з цим цікавим є визначення П. Лященком соціального розшарування радянського до колгоспного селянства. На його думку, станом на другу половину 1929 р. воно було таким: 56.4% – бідняків і батраків, 38.5% – середняків, 3.3% – заможних, 1.8% – куркулів. На доповнення до цих цифр він навів статистику з урахуванням у господарстві робочої тягової сили. Так, господарств без тягла становили 11.2%, з одним конем – 45.4%, з двома-трьома кінями – 42.5% та з чотирма і більше коней – 0.9% [19, 8].

Науковець розрізняв агрокультурний вплив великих колективних господарств на одноосібне селянське господарство, їх організаційний вплив на усупільнення і кооперування [20, 25]. Він вважав, що аграрне питання в кінцевому підсумку міг бути вирішеним лише на ґрунті кооперативного, виробничого, господарського об'єднання. Його провадження бачилося вченому як поступовий, підпорядкований суто економічним законам, процес

впливу на індивідуальний сектор. Беручи участь у дискусії, яка відбулася в сільськогосподарській секції Держплану, П. Лященко закликав учасників керуватися тим, що соціалістична революція в країні, де більшість населення належить до дрібних землевласників, можлива лише шляхом цілої низки особливих перехідних заходів. Він відкинув точку зору про те, що достатньо змінити технічне підґрунтя, щоб змінилася вся система господарювання [21, 120]. Науковець у цьому питанні не був самотнім, аналогічної позиції дотримувався М. Попов [22, 129, 251].

На переконання П. Лященко, поруч із організацією різних кооперативних об'єднань у європейській частині країни також необхідно розвивати широку мережу великих колективних господарств із виробництва зерна на землях Західного і Східного Сибіру, Далекого Сходу і Казахстану. Їх створення мало бути підкріпленим створенням розвиненої мережі доріг, складських приміщень, переробних підприємств тощо [23, 48]. В одній із публікацій звернено увагу на ту обставину, що таку ж ідею обстоював й інший відомий вчений-аграрник – А. Чаєнов [24]. Це питання порушувалося на сторінках наукових видань низкою інших дослідників [25]. Якщо П. Лященко та низка вчених-аграріїв, визнаючи загально необхідність створення потужних радгоспів на цілих землях не пов'язувала з ними особливих сподівань на кардинальні зміни в сільськогосподарському виробництві країни, то в працях інших фахівців мала місце й інша точка зору. Наприклад, на думку В. Мотильова, суттєвий вплив на темп розвитку сільського господарства повинна була, поруч із реконструкцією технічного базису, справити також і організація радгоспів-гігантів [26, 81].

Значну увагу П. Лященко приділяв індустріалізації сільського господарства. Поруч із кооперуванням у ній він убачав один із головних напрямів перетворень. В одній із публікацій, датованій 1926 р., дослідник відзначав, що поняття «індустріалізація сільського господарства» багатьма науковцями трактується надто широко, тому складна економічна проблема прирівнюється по суті до технічної, що зводиться до механізації. «Така невизначеність поняття про індустріалізацію сільського господарства призводить до того, що скільки-небудь намічених і напрацьованих планів в цій царині зовсім немає» [27, 15].

Одним із складників індустріалізації аграрного сектору вчений вважав механізацію. Він відзначав, що в перспективі соціалістичне господарство повинне базуватися на потужній і сучасній технічній базі, яка зітре межі окремих дрібних селянських наділів і зіллє їх у соціалістичні латифундії [19, 1-2]. У середині 1920-х років спостерігалася значна тяга селян до придбання тракторів. За підрахунками торгівельних організацій, попит на трактори в 1924/1925 роках склав по тих часах значну цифру – 15 тисяч одиниць [28, 219]. «Трактор – в царині землеробства, електричний двигун при обробці льону, картоплі, молака і для роботи молотилки – є необхідними супутниками індустріалізації» [27, 18]. Поруч із цим П. Лященко вважав, що індустріалізація сільського господарства невідворотно потребує переходу до інтенсивних сівозмін, до покращення порід у відгодівлі худоби тощо.

Однак вплив і значення індустріалізації сільського господарства повинен був бути ширшим і глибшим,

ніж перераховані заходи. Критикуючи позицію деяких управлінців, вчений зазначав: ««Розпочати» з трактора, звичайно, можна, але бачити в ньому панацею і висхідний пункт перетворень не тільки економічного, але й соціального спрямування нашого селянського господарства...» [21, 121].

Вчений відзначав, що організаційно індустріальне і переробне підприємство може бути чи повністю об'єднаним із сільськогосподарським підприємством, чи, навпаки, виділене окремо, хоч без розриву організаційних зв'язків. «Тому такого роду процес індустріалізації може мати місце як на ґрунті великих, так і на ґрунті індивідуальних дрібних господарств. Така індустріалізація змушує не лише змінити всю економічно-організаційну структуру господарства, але й є підґрунтям для його кооперування і колективізації» [27, 18-19]. За такої постановки питання індустріалізація селянських господарств, не зачіпаючи на перших порах приватновласницьких засад селянського укладу, водночас постійно покращуючи, інтенсифікуючи, змінюючи його систему, поступово втягуючи в процес кооперування і усупільнення, повинна була стати однією з тих перехідних мір, які сприяли би зростанню виробничих сил у селянському господарстві та вели б його по шляху кооперування. Внаслідок цих заходів, вважав П. Лященко, соціально-економічні умови повною мірою підготували би перетворення дрібного селянського «кінного» господарства в потужне тракторне [21, 123].

Тут маємо зазначити, що на зламі 1928/1929 року, коли проблема подальших шляхів розвитку аграрного сектору набула особливої гостроти, в наукових колах відбулася низка дискусій. У січні 1928 р. учені дискутували про майнове розшарування селянських господарств, а в червні 1928 р. – про форми землекористування, наприкінці 1928 – на початку 1929 р. – про досягнення і труднощі колгоспного будівництва [29, 26]. Це був час, коли керівництво країни брало курс на невідкладну колективізацію (свого роду «кооперування» за вказівкою і регламентацією згори), яка офіційно визнавалася за кооперацію в ленінському розумінні останньої. У публічній площині пересіклися несміливі спроби заперечити чи засумніватися в ідентичності зазначених процесів [30]. У цій ситуації у працях багатьох дослідників, зокрема П. Лященко, термін «кооперація» був підмінений терміном «колективізація» як ідентичні. Це, очевидно, пов'язане з виступом Й. Сталіна перед співробітниками і слухачами низки закладів вищої освіти (викладачем одного з них за сумісництвом був П. Лященко). Й. Сталін сказав: «Іноді колгоспний рух протиставляють кооперативному руху, вважаючи, очевидно, що колгоспи одне, а кооперація – інше. Це, звичайно, неправильно. Деякі навіть доходять до того, що колгоспи протиставляють кооперативному плану Леніна. Нічого і говорити, що таке протиставлення не має нічого спільного з істиною. Насправді, колгоспи є вид кооперації, найбільш яскравий вид виробничої кооперації» [31, 469].

У цій ситуації вчений запропонував низку неординарних підходів. Відзначивши, що поруч із потужними створюються і більш дрібні колгоспи, він виступав за їх інтеграцію до великих колективних господарств, але з частковим залишенням за ними деяких функцій та галузей. У цій структурі він залишав